

УДК 658:001.895

Андрій ЧУХРАЙ

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ У ДИНАМІЧНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Розглянуто основні економічні теорії, які використовуються для опису функціонування економічної системи у динамічному середовищі: теорія економічного зростання, теорія економічних коливань, теорія економічної динаміки. Проведено систематизацію учень науковців щодо циклічності економічного розвитку. Описано особливості функціонування сучасного підприємства як відкритої економічної системи у складному та динамічному ринковому середовищі.

The basic economic theories, that describe the economic system functioning in the dynamic environment, is considered. These are the economic growth theory, the economic fluctuations theory and the economic dynamics theory. The scientists' approaches to the cyclical economic development are systematized. The features of the modern enterprise's functioning as an open economic system in the complex and dynamic market environment are described.

Ключові слова: економічна теорія, економічний розвиток, економічна динаміка, економічний цикл.

Keywords: economic theory, economic development, economic dynamics, economic cycle.

Зростаюча динаміка зовнішнього середовища, у якому функціонують суб'єкти господарювання XXI ст., зумовлює потребу в розвитку методологічних підходів до її вивчення та врахування. Наприкінці 1960-х рр. американський президент Ліндон Бейнс Джонсон заявив: «Ми позбулися від циклічних спадів, які протягом багатьох десятиліть зіштовхували нас зі шляху зростання і прогресу. У 60-і рр. ми прийняли нову стратегію, спрямовану на запобігання циклічних пожеж ще до того, як вони почнуться». Втім, об'єктивна реальність виявилася сильнішою за наукові прогнози. На сьогодні існування циклічної динаміки ринкової економіки та коливного характеру її розвитку ніхто з поважних вчених-економістів не оскаржує.

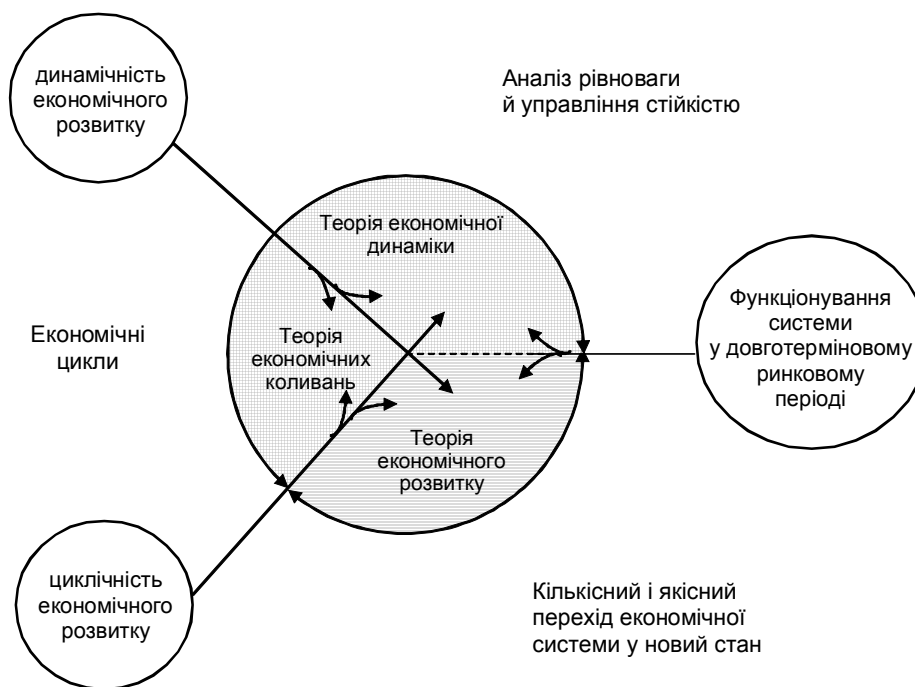
Проаналізувавши праці Н. Д. Кондратьєва [1], А. В. Коротаєва і С. П. Капіци [2] про ущільнення часу, деякі науковці прогнозують більш-менш швидкий перехід соціуму до періоду перманентної кризи, що зумовлює потребу в пошуку нових закономірностей та розробленні нових економічних рішень, оскільки у світовій економіці нові економічні закони вченими ще не відкриті, а старі вже не спрацьовують. Наприклад, спади економічного розвитку не завжди спричиняють тривале безробіття, а пік цього циклу – повну зайнятість. Сучасні особливості коливання розвитку економіки зумовлені такими чинниками:

© Андрій Чухрай, 2012.

- складністю і непрогнозованістю перебігу економічних процесів і політичних потрясінь;
- глобалізацією та інтернаціоналізацією світової економіки;
- суттєвим впливом інновацій, що зумовлює скорочення життєвих циклів більшості товарів та прискорення освоєння інновацій, внаслідок чого зменшилася амплітуда коливань економічної активності.

Функціонування у ринковому середовищі сучасного підприємства як економічної системи ґрунтується насамперед на трьох основних економічних теоріях: економічного зростання, економічних коливань і економічної динаміки (див. рис. 1).

Економічний розвиток – основний економічний об’єкт уваги усіх країн та підприємств. Його динаміка характеризує рух національних економік, життєвий рівень населення, вирішення проблеми обмеженості ресурсів на макро- і мікрорівнях управління. У ХХ ст. поняття розвитку було відображене в економічних дослідженнях на макрорівні – у формі економічного зростання в роботах Дж. М. Кейнса, Дж. Міда, У. Ростоу, і на мікрорівні – в контексті організаційної екології М. Ханнана, Г. Керрола і Дж. Фрімена та еволюційної економіки Р. Нельсона та С. Уінтера.

Джерело: власна розробка автора.

Рис. 1. Теоретичні основи функціонування економічної системи у динамічному ринковому середовищі

Серед економічних досліджень ХХ ст. важливими є наукові напрацювання Йозефа Алоїса Шумпетера (1883–1950 рр.), який ще у 1912 р. опублікував працю «Теорія економічного розвитку». Про мету своєї книги Й. Шумпетер писав: «Я хотів знайти відповідь на запитання, як економічна система породжує ту силу, яка постійно її змінює» [3]. На основі досліджень своїх попередників та під впливом теорії циклів М. Туган-Барановського Й. Шумпетер запровадив розмежування між процесом пристосування системи у межах її кругообігу, тобто простого відтворення (статика), і процесом розвитку (динаміка). Вчений вважав, що сутністю динамічних змін в економіці є вияв нових продуктів, нових методів виробництва, освоєння нових ринків збуту та нових джерел сировини, зміна ринкової ситуації, загалом виникнення «нових виробничих комбінацій» [4]. На його думку, під розвитком треба розуміти лише такі зміни господарського кругообігу, які економіка породжує сама, тобто випадкові зміни, які «представлені самі собою», а не ті, які привнесені ззовні. Наприклад, звичайне зростання економіки, яке виявляється у збільшенні чисельності населення і багатства, Й. Шумпетер не розглядав як процес розвитку, оскільки воно не породжує нові у якісному аспекті явища, а лише підштовхує процеси [3]. Таке зростання, на думку науковця, належить лише до кількісних змін показників економічної системи, інакше кажучи, «екстенсивного зростання». Якісні зміни відбуваються завдяки освоєнню та запровадженню підприємцем інновацій (нових товарів, технологій чи організаційно-управлінських інноваційних рішень). У такому випадку мова йде про інтенсивний розвиток суб'єкта підприємництва. Такого підходу дотримується низка вітчизняних вчених, які розвивають теорію економічного розвитку, зокрема Г. В. Козаченко [4], Ю. С. Погорелов [5] та інші.

Сучасні зарубіжні та вітчизняні вчені, розвиваючи теорію економічного розвитку, розглядають та поглиблено вивчають поняття сталого розвитку, керованого розвитку, організаційного розвитку, збалансованого розвитку підприємства тощо. Це доводить подальше розширення цієї теорії у різних площинах наукових досліджень.

Другим вектором економічних вчень, які формують наукове підґрунтя функціонування підприємства у динамічному ринковому середовищі, вважаємо теорію економічних коливань, адже економічний розвиток країн та підприємств відбувається нерівномірно і періоди піднесення чергуються зі спадами. Економічне зростання в ринковій економіці має суттєві недоліки, серед яких провідне місце займає циклічність, оскільки розвиток ринкової економіки відбувається хвилеподібно (циклічно). У різні роки виробництво може зростати вищими чи нижчими темпами, а в певних випадках (наприклад, на сьогодні в деяких країнах Європейського Союзу) показник розвитку економіки може бути від'ємним, що означає падіння виробництва та споживання благ. Тому динаміку розвитку ринкової економіки точніше відображає хвилеподібна лінія, де кожна хвиля характеризує цикл цього розвитку. В економічній літературі такий хід розвитку називається загальним терміном «економічні флуктуації», або коливання. В макротерії економічний цикл є об'єктом управління.

Поняття «економічний цикл» означає рух економіки від однієї кризи до іншої. В економічних ученнях існує три основні підходи до їх вивчення:

- економічний цикл розглядається як відхилення від нормального стану рівноваги;
- цикл трактується як загальна форма економічного процесу, а економічна рівновага не розглядається як норма, до якої має прагнути економіка в процесі коливань;
- ряд теорій не визнають закономірної періодичності циклу.

Усіх вчених-економістів, що займалися і займаються вивченням циклічної динаміки, умовно поділяють на дві групи:

- найбільш авторитетні учені сучасної західної неокласичної школи, що не визнають існування в економіці періодично повторюваних циклів, а вважають, що циклічність є результатом дії на економіку серії незалежних імпульсів;
- фахівці, які розглядають цикл як своєрідну першооснову, елементарний невідимий «атом», як особливе, універсальне й абсолютне утворення матеріального світу, структуру якого утворюють два протилежні матеріальні об'єкти, що знаходяться в ньому в процесі взаємодії. Представники другої групи у своїх працях розглядають економічні цикли як коливання, які відбуваються навколо стану рівноваги, та одночасно як багатокomпонентний процес, що складається з коротких (3–4 роки), середніх (7–11 років чи 15–25 років), довгих циклів (45–60 років) та вікових циклічних коливань.

Основоположниками теорії економічних коливань стали такі вчені зі світовим ім'ям, як: Й. Шумпетер, Н. Д. Кондратьєв, С. Кузнець, К. Кларк, К. Жугляр, У. Мітчел, П. Боккара, Д. Гордон та інші. Систематизація досліджень науковців щодо циклічності економічного розвитку наведена у табл. 1.

Як видно з табл. 1, представники різних економічних учень по-різному пояснюють природу економічних циклів. Зокрема, для трактування циклічного розвитку економіки використовувалися такі вихідні причинні фактори, як технічні нововведення, політичні події, накопичення грошової маси тощо. Сьогодні найпоширенішими є такі напрями дослідження причин криз та циклів:

- по-перше, пояснення криз недоспоживанням, що зумовлюють різке зменшення виробництва і стимулювання споживання. Крім цього, нерівномірна динаміка споживання, як переконає нас практика, є скоріше наслідком, ніж причиною економічного циклу;
- по-друге, група вчених-економістів пов'язує кризу з відсутністю «правильних пропорцій» між галузями і регіонами, з нерегульованою діяльністю підприємців. Складовою частиною цих поглядів можна вважати концепцію, яка пояснює кризи порушенням циклу роботи в грошовому обігу або банківській сфері;
- по-третє, популярним став пошук причин циклічного характеру розвитку економіки в конфлікті умов виробництва й умов реалізації, що спрямовані до розширення і не встигають за зростанням платоспроможного попиту. Економічна криза виявляє зміни в сукупній пропозиції і сукупному попиту, тому криза є не тільки результатом порушення пропорційності розвитку суспільного виробництва, а й імпульсом до досягнення рівноваги та збалансованості національної економіки.

Сучасна економічна теорія трактує цикл як явище, яке має такі спільні характеристики:

- економічний цикл складається з послідовних фаз: криз і піднесень;
- в II-й половині XX ст. цикл розглядають як багатокomпонентний процес із малих, середніх, довгих циклів;

Таблиця 1

Систематизація учень науковців щодо циклічності економічного розвитку

№ з/п	Основоположники економічних вчень	Наукові праці та нагороди	Тип економічних циклів	Характерні періоди	Основні характеристики наукового підходу
1	Російський учений Микола Дмитрович Кондратьєв	Кондратьєв Н. Д. (1922 р.) «Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения»	кондратьєвські хвилі – цикли «довгих хвиль»	45–60 років	Обґрунтування чергування фаз підвищення і пониження кондратьєвських хвиль (кожна фаза 20–30 років). Під час фази підвищення кондратьєвської хвилі швидке розширення економіки неминуче призводить суспільство до необхідності зміни. Проте можливість зміни суспільства відстають від вимог економіки, тому розвиток переходить у фазу пониження, протягом якої кризово-депресивні явища і труднощі змушують перебудувувати економічні та інші відносини.
2	Американський учений-економіст Саймон Кузнець, який народився в Україні	Нобелівський лауреат (1971 р.) Премія «За емпірично обґрунтоване тлумачення економічного зростання»	цикли «середніх хвиль»	15–25 років	Вивчення та обґрунтування взаємозалежностей між економічними коливаннями і довготривалим економічним зростанням.
3	Французький учений-економіст Клеман Жугляр	Juglar C. (1862 p.) «Des Crises Commerciales Et De Leur Retour Periodique En France», Paris	середньострокові економічні цикли	7–11 років	Обґрунтування тимчасових затримок між прийняттям інвестиційних рішень та зведенням відповідних виробничих потужностей, а також між зведенням та актуальним запуском відповідних потужностей.
4	Англійський учений-економіст Джозеф Кітчин	Kitchin, Joseph (1923 p.) «Cycles and Trends in Economic Factors»	короткі цикли	3–4 роки (2 роки і 4 місяці)	Обґрунтування існування короткострокових циклів, що зумовлені коливаннями світових запасів золота.

Джерело: складено автором.

– із середини 30-х років ХХ ст. в теорії макроекономіки цикл розглядають як коливання, які відбуваються навколо стану рівноваги;

– циклічні коливання відбуваються навколо трендової траєкторії економічного зростання;

– циклічність економіки розглядається не як недолік в економічному стані, а як спосіб саморегулювання ринкової економіки, причому циклічний розвиток має особливість: якщо не регулювати коливання, то вони можуть підсилювати один одного, можуть увійти у резонанс і здатні зруйнувати економічну систему.

Отже, у сучасній макроекономіці проблема циклічності розглядається з позиції визнання чи невизнання закономірності циклів і виявлення зв'язків між циклом і рівновагою.

Значна кількість поглядів на циклічність розвитку пояснюється складністю і важливістю цього економічного явища. Зазвичай вважається, що безпосередньою детермінантою обсягу національного виробництва і зайнятості є обсяг загальних витрат. Поняття «економічний цикл» пов'язане зі зміною базових макроекономічних показників, зокрема ВВП, національного доходу, інвестицій, споживання, які викликають прискорення темпів зростання чи падіння.

Як бачимо, назвати єдину причину циклічності руху ринкової економіки дуже складно. Тому багато сучасних економістів обмежуються твердженням, що причиною циклічного руху є складний і суперечливий характер різноманітних сил та чинників, що впливають на рух ринкової економіки.

Третім вектором економічних учень, які створюють наукове підґрунтя функціонування підприємства у динамічному ринковому середовищі, вважаємо теорію економічної динаміки. Економічна динаміка – це розділ економічної науки, що вивчає детерміноване поведіння в часі економічних систем під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників з метою аналізу рівноваги й управління стійкістю [6].

В Україні наукові установи економічного профілю приділяють особливу увагу вивченню проблем трансформаційної економіки. На основі досліджень під керівництвом академіків НАН України І. І. Лукінова, М. І. Долішнього, О. М. Алімова, В. М. Гейця, Ю. М. Пахомова, А. А. Чухна, М. Г. Чумаченка, Б. В. Буркинського започатковано новий науковий напрям – економічна динаміка, що активно розробляється нині школою економістів-кібернетиків у Донецьку, а також вченими Києва, Харкова і Запоріжжя. Питанню економічної динаміки присвячено наукові праці багатьох вчених, які досліджували це явище на національному рівні, а також на рівні окремих ринків і організацій.

Як розділ математичної економіки економічна динаміка займається побудовою і вивченням моделей, які описують зміни станів економічної системи в часі. Теорія економічної динаміки визнає наявність коливань динамічного розвитку економічних систем [8], виокремлюючи при цьому три принципи (типи):

1. Сезонні хвилі (субхвилі), специфічною причиною яких є природний фактор економічного розвитку.

2. Короткі хвилі (власне хвилі), що виникають внаслідок різких коливань попиту і витрат на інвестиційні товари.

3. Довгі хвилі (гіперхвилі), що виникають через коливання інноваційних витрат.

З іншого боку, тема економічного зростання пов'язана з довгостроковою тенденцією у виробництві завдяки індустріалізації.

У науковій літературі економічна динаміка трактується як процес функціонування економічної системи у довготерміновому ринковому періоді. У такому періоді всі економічні параметри, що характеризують ринкові пропозиції (обсяги виробництва, ринкова пропозиція тощо), встигають зреагувати на зміну економічних параметрів, що характеризують попит (обсяг ринкового попиту, грошові доходи виробників, грошові витрати споживачів, рівень ринкових цін та ін.). Важливим фактором економічної динаміки є ринкова пропозиція, а процесів економічного функціонування – ринковий попит [7].

В «Економічній енциклопедії» за редакцією С. В. Мочерного стверджується, що поняття «економічна динаміка» тотожне поняттю «економічне зростання». Тому можна погодитися з думкою фахівців, що економічні науки, які вивчають проблеми економічної динаміки й економічного зростання, фактично тотожні або значною мірою збігаються [7]. Водночас, на нашу думку, неправомірно ототожнювати поняття «економічна динаміка» з поняттям «економічне зростання», що впливає із сутності поняття «динаміка». Динаміка (від грецького слова *dinamis* – сила, потужність) – це стан руху, хід розвитку, зміна якогось явища під впливом факторів, які на нього діють [8]. Очевидно, що в економіці стан руху чи хід розвитку можуть мати як позитивний (зростання), так і негативний характер (спад). Тому більш коректно трактувати економічну динаміку як зміну економічних параметрів економічної системи під впливом зовнішнього і внутрішнього середовища. Залежно від рівня агрегації економічної системи можна говорити про економічну динаміку країн, ринків чи окремих суб'єктів підприємства. При цьому набір економічних параметрів залежно від виду та складності економічної системи змінюється.

Економічна динаміка відкриває нові можливості для вивчення явищ динамізму, інерційності, нестійкості, гіперчутливості і кризового економічного розвитку, потребує запровадження нового наукового інструментарію для удосконалення методології управління підприємствами, забезпечення високої ефективності й необхідної стійкості їхнього функціонування, використання апарату кількісних методів і впровадження сучасних високопродуктивних інформаційних технологій.

На основі проведеного дослідження можна зробити такі висновки.

Сучасне підприємство як відкрита економічна система функціонує у складному та динамічному ринковому середовищі. Теоретичне підґрунтя такого функціонування закладено у трьох векторах: теорії економічного розвитку, теорії економічних коливань і теорії економічної динаміки. Складність, непрогнозованість та висока динаміка перебігу сучасних економічних процесів і політичних потрясінь обумовлюють потребу в поясненні нових закономірностей та розробленні нових економічних рішень, які прийматимуться на базі застосування математичних методів з використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

Незважаючи на важливість розкритої вченими циклічності розвитку соціуму для задач прогнозування, за моделями економічної динаміки можна лише вивчити поведінку системи в зафіксованому (замкненому) середовищі, що не завжди дають відповідь на питання,

пов'язані з природою самої економічної системи, поведінка якої вивчається. Водночас не менш важливо досліджувати ті аспекти економічної системи, що пов'язані з її генезисом, структурою, взаємодоповненням логіки системи з її предметом тощо, оскільки це дає змогу коректно ставити питання про причини того чи іншого типу поведінки системи залежно від зовнішнього середовища, в якому вона функціонує. Тому питання щодо розкриття природи процесу реагування системи на сформоване зовнішнє середовище і визначення чинників, які впливають на поведінку економічних систем, стануть предметом подальших досліджень автора.

Література

1. Кондратьев Н. Д. *Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения* / Н. Д. Кондратьев. – М. : Экономика, 2002. – 767 с.
2. Капица С. *Парадоксы роста: Законы развития человечества* / Сергей Капица. – М. : Альпина Нон-фикшн, 2010. – 192 с.
3. Шумпетер Й. *Теория экономического развития. Капитализм, социализм и демократия* / Йозеф Алоис Шумпетер ; предисл. В. С. Автономова. – М. : ЭКСМО, 2007. – 864 с.
4. Козаченко А. В. *Экономическая безопасность предприятия: сущность и механизм обеспечения* : моногр. / А. В. Козаченко, В. П. Пономарев, А. Н. Ляшенко. – К. : Либра, 2003. – 280 с.
5. Погорелов Ю. С. *Природа, рушійні сили та способи розвитку підприємства* : моногр. / Ю. С. Погорелов. – Харків : АдвА тм , 2010. – 436 с.
6. *Економічна динаміка: сучасні досягнення та перспективи розвитку* [Електронний ресурс] // Постанова Президії НАН України від 24.10.2008 № 264. – Режим доступу : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1041.32234.0>
7. *Економічна енциклопедія* : у 3 т. Т. 1. / редкол.: ...С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Вид. центр «Академія», 2000. – 864 с.
8. *Вільна енциклопедія Вікіпедія* [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D1%96%D0%BA%D0%B0>